

Tennisemäng ilma partnerita?

Karin Kase kirjad Kaarel Irdile

Teatriteadlased (vasakult) Lilian Vellerand, Lea Tormis ja Karin Kask tervitavad Kaarel Irdi 60. sünnipäeval 1969. a. EKM EKLA, A-196:110

■ "Suhtun Teisse kui seina, mille vastu tennisepalle pekstakse – ühesõnaga: olen üksikmängija olukorras. Teadagi, et minu olukord on parem. Sellepärast oodake järgmist kirja viie päeva pärast. Ikkagi on vajalik, et Teie sisemonoloogide vahetevahel katkestataks mõne tennisepalliga."¹ Nii kirjutab Karin Kask 1967. aasta suvel "Alutaguse metsade taga, ilusate ilmade aegu". See tsitaat sobib iseloomustama kogu kirjavahetust, mida selle ühepoolsuse tõttu justkui päris kirja vahetuseks nimetada ei saaks. Ometi leidub siin nii pinget kui dialoogi, mõlemad osapooled joonistuvad selgelt välja.

Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolises arhiivis Kaarel Irdi fondis leidub 96 Karin Kase kirja ajava-

hemikust 15. märts 1955 – 18. veebruar 1984, lisaks kümmekond daatumita kirja. Irdi kirju Kasele leidub fondis vaid üks. Miks nii? Kunagi Karin Kase endaga sel teemal vesteldes väitis ta, et "mõnikord kirjutab Ird ikka vastu ka". Samas on selge, et enamik Kase kirju jäi siiski vastuseta ehk Kase sõnutsi oli see kirjavahetus üks suur "tennisemäng ilma partnerita". Kase kirjadest ilmneb ka, et vastuseks haaras Ird pastaka asemel sageli hoopis telefonitoru. Karin Kase arhiiv on kahjuks ilmselt hävinud.

Nagu öeldud, on kirjavahetus kestnud kolm aastakümnet. Alguses on see hõre, kohati mitmeaastaste vahedega, kõige rohkem on kirju 1960. aastate

¹ EKM EKLA, f 307, m 14: 12, l 18/22.

teisest poolest ja 1970. aastate algusest. Kirjade keskseks teemaks on muidugi teater ja mure selle pärast. Vanemuine – Ird – teatriuendus; teater – vaataja – kriitika; teatrilugu ja selle jäädvustamisega seotud mured jne. Ka kirjade geograafia on omamoodi kõnekas: Tallinn, Moskva, Koguva, Riia, Jerevan, Jaroslavl...

Teatriteadlane Karin Kask sündis 22.09.1919 Tallinnas haritlaste perekonnas ja õppis tollastes eliitkoolides, saades sealt kaasa ladusa keelteoskuse. Tartu Ülikoolis õppis ta eesti keelt ja kirjandust ning prof G. Suitsu antud uurimisteema "Shakespeare eesti teatris" oli sedavõrd lummas, et sellest sai tema kandidaadiväitekirja, mille ta kaitses 1961 Moskvas. Sellele järgnes doktoritöö teemal "Eesti draamateater", mille kaitses 1972. Tema sulest on ilmunud raamatud "Shakespeare eesti teatris" (1964), "Ants Lauter" (1965), "Eesti NSV rahvakunstnik Ilmar Tammur" (1966), "NSV Liidu rahvakunstnik Aino Talvi" (1966), "V. Kingissepa nimeline Tallinna Riiklik Akadeemiline Draamateater" (1966), "Teatritegijad, alustajad" (1970), "Esimene hooaeg 1940/41" (1970), "Eesti NSV rahvakunstnik Jüri Järvet" (1974), "Estonskij teatr" (1978, koos L. Tormise ja V. Paalmaga), "Inimesed teatrisaalis" (1980, koos L. Vellerannaga), "Eesti nõukogude teater 1940–65" (1987), "Teatriaeg liigub kiirelt" (valik teatriartikleid 1962–87, 1989). K. Kask suri 1998. a.

Irdi ja Kase suhte puhul on huvitav ja paev just nende erinev taust. Kui Kase lastetuba ja haridus olid parimad, mida Eesti Vabariigis võis saada, ja see oli tema jaoks tollal enesestmõistetav, siis Irdi kujunemistee oli märksa keerulisem: tema maalriametit pidav isa lehestus varakult ja kasvas üksi kolme poega, kellest noorim – Kaarel – oli vaid 6-aastane, kui ema suri. Oma laialdased teadmised omandas Ird põhiliselt autodidaktina. Seetõttu olid Kase ja Irdi mälestused Eesti Vabariigist ja suhtumine sellesse kardinaalselt erinevad. Seda viljakam oli aga mõju, mida nad teineteisele avaldasid.

Kaarel Ird sündis 27.08.1909 Riias töölis-perekonnas. Õppis Kilingi-Nõmme algkoolis ja 1934–36 Tartu Näitekunsti Stuudios. Teatri-

tegevust alustas 1932 Pärnu Töölisteatris. 1937–39 mängis ja lavastas Tartu Töölisteatris. 1939–40 laulis Vanemuise kooris. 1940. aastast väiksemate vaheaegadega kuni surmani 1986 oli Vanemuise peanäitejuht, 1976–82 lisaks Eesti NSV Teatriühingu esimees. 1963–71 ja 1980–85 ENSV Ülemnõukogu saadik. NSVL rahvakunstnik (1970), sotsialistliku töö kangelane (1984). Ird on lavastanud üle 130 draama- ja muusikateose.

Kaarel Irdi isikuarhiiv (EKM EKLA, fond 307) on kahtlemata oluline allikas nõukogude perioodi Vanemuise ajaloo uurimisel – oli ju Ird Vanemuise eesotsas ligi neli aastakümnet. Irdi ja Kaidu arhiiv koosneb 2349 säilitusühikust, lisaks fotokogu 363 fotoga. Ainuüksi kirjavahetusi on Irdil üle 1000 sü (Irdilt 261 sü, Irdile 758 sü), Kaidul üle 200 – vastav number märgib korrespondentide arvu. Lisaks käsikirjad, režiiraamatud, Vanemuise juhtimise ja majandamisega seotud paberid, koosolekute protokollid, ürituste stenogrammid, dokumendid jpm.

Irdi kirjavahetust kuidagi liigitada püüdes võib välja tuua mõned tinglikud alajaotused. Mahukaim on see osa kirjavahetusest, mille koondnimetuseks võiks olla *asjaajamine ministeeriumide ja keskasutustega* ehk teisisõnu – nõukogude bürokraatia. Seal leidub niihästi võimude poolt antud suuniseid teatrite töö korraldamiseks kui ka Irdi pöördumisi võimuesindajate poole. Viimased sisaldavad nii ajastule omast kohustuslikku aruandlust kui ka Irdi kui teatrijuhi kavalat strateegiat oma teatri eest võitlemisel.

Teine mahukas rubriik Irdi korrespondentsis on koostöö autoritega, kus leidub kirjavahetusi nii kirjanike kui heliloojatega (A. Arbuzov, L. Auster, A. ja V. Beekman, A. Bush, G. Ernesaks, E. Kapp, R. Kaugver, H. Kiik, Z. Kodály, P. Kuusberg, A. Liives, K. Merilaas, V. Ojakäär, R. Parve, L. Promet, R. Päts, E. Rannet, P. Rummo, P.-E. Rummo, J. Smuul, G. Šantõr, V. Tormis, E. Tubin, Š. Tšalajev, M. Unt, E. Vetemaa jt).

Teatriteadlastest ja -kriitikutest on esindatud S. Dunina, H. Grabbi, K. Kask, M. Knebel, N. Krõmova, I. Meinerte, R. Neimar, R. Reiljan, I. Šostak, L. Tormis, O. Veistjäja jt, näitlejatest

ja lavastajatest E. Aavik, G. Hammer, E. Hermaküla, M. Karusoo, P. Kupke, A. Lauter, R. Lehtonen, S. Obratsov, V. Panso, A. Talvi, M. Tapio, I. Urbel jt.

Irdi arhiiv saabus Kirjandusmuuseumi vastavalt tema tahteile pärast surma (25.12.86) 1987. a kevadel. Selleski on oma järjepidevus, kuna Eesti Kultuuriloolises Arhiivis leidub hulgaliselt muudki Vanemuise ajalooa või laiemalt vaadates Tartu teatrieluga seonduvat. EKLA fondides on hoiul Vanemuise seltsi ja teatri mahukas arhiiv, mis hõlmab aastaid 1865–1940, samuti Vanemuise teatri näitejuhtide August Wiera, Karl Jungholzi, Karl Menningu isikufondid. Lisaks neile leidub EKLA-s Tartu Draamateatri Seltsi ja TDS Teatrikunsti Stuudio fond (1932–1940) – tolles õppeasutuses õppisid 1930. aastatel ka hilisemad Vanemuise lavastajad Ird ja Kaidu.

Publitseerimiseks valitud K. Kase kirjad pärinevad ajavahemikust 1963–1976. See oli aeg, millesse mahtusid suured muutused ja olulised sündmused eesti kunstielus – iseäranis kaugemalt distantsilt vaadates. "60. aastate keskpaiku on eesti nooremates teatriringkondades tunda ilmset käärimist. Selleks ajaks on Panso laad, mis kunagi tõi värskeid tuuli sumbunud teatriõhustikku, juba omakorda kanoniseerumas ja hakkab tekkima tarve uute väljendusvahendite järele. Publikust peab saama kaasosaline, kes tõmmatakse suurde *mängu*."² Nii meenutab aega, mida praegu tunneme teatriuuenduse nime all, üks tollaseid osalisi-mõttemaasid Joel Sang. Teoreetilist tuge püüti leida ka mujal maailmas tehtust (Artaud' ja Brecht'i süntees, Brook, Grotowski jt). Aeg oli seesuguste otsingute ja uuenduste jaoks küps selleski mõttes, et läbimurre uute vormide ja väljendusvahendite vallas oli kujutavas kunstis, muusikas ja kirjanduses juba toimunud või toimumas.

Mõistagi leidsid siisugused radikaalsed uuendused nõukogudaegas sumbunud õhustikus küllalt suurt vastuseisu, sest igasugune pööre – olgugi et kõigest teatrilaval – võis totalitaarsele võimule ustavate isikute arvates kõigutada suisa riigi alustugesid. Ja päris alusetu see hirm ju polnudki, kui meenutada, milline tähendus ja kõlapind oli teatril 1960.–

1970ndate Eesti ühiskonnas. Selliseid publikurekordeid pole eesti teatriloo olnud kunagi varem ega tule tõenäoliselt ka edaspidi, sest teater oli tollal üks väheseid kohti, kus sai kuulda tõde, olgugi et selleks tuli tunda peent ridade vahelt lugemise ja allusioonide tabamise kunsti.

Õnneks leidis noortel vihastel meestel tarku toetajaid ja kaitsjaid ka nende hulgas, kel oma positsiooni pärast polnud eriti põhjust muretseda. Üks selliseid oli Vanemuise juht Kaarel Ird. Tänu sellele sai Vanemuisest peamine teatriuuenduse kants, kus sündis enamik noore režii põlvkonna (eeskätt J. Toominga ja E. Hermaküla) olulistest lavastustest. Irdil teatrijuhina tuli olla see kilp, mis kaitses noori lavastajaid rünnakute eest. Arvata võib, et see polnud alati just kerge ülesanne, seda enam, et ta ise ei pruukinud ju ka alati ja kõiges noortega ühel nõul olla. Sestap oli temale omakorda vaja neid, kes kinnitaksid usku teatriuuendajate püüdluste õigsusesse ja aitaksid tahes-tahtmata tekkivaid pingeid maandada. Üheks, kes Irdi juures seda rolli täitis, oli kindlasti teatriteadlane Karin Kask. Väga iseloomulikud on Kase kirjade allkirjad: *piksevarras, hiigla külm ese, turgutis* jms.

Oli see siis tennisemäng ilma partnerita? Tõsi küll, palli ei löödud iga kord kohe tagasi, kuid sageli pörkus see edasi ja tema mõju ulatus seetõttu kaugemalegi.

Kirjad valinud
ja kommenteerinud
Tiina Saluvere

² J. Sang, Pealtnägija tunnistus. – TMK 1986, nr 12, lk 64–74.

Karin Kask koeraga. EKM EKLA, A-196:144

■ Tallinnas, 7. veebruaril 1963. a.
Kallis Ird!

Istume Leaga vastamisi ja treime Teile kirja.¹ Otse minu selja taga ripub (klaasi all ja raamis) Teie tuttav "portree" (Tiituse jäädvustatus)² ja pilgutab silma: "Jälle isikukultus!" Sest meie toas teist meest pole ja oleme ise rahul Teie seltskonnaga.

Sain eile Kampuselt³ kirja ja retsensioonid kah. Annan nad üle Maamäele⁴, kes loeb praegu Teie "Tartu Töölisterit".⁵ Arvan, et Teie ärritumine retsensioonide pärast on asjata. See on päris loomulik, et minevikku mäletatakse erinevate arusaamistega.⁶ Näeme me ju ka olevikkugi erinevate silmadega.

Uudist on Tallinnas nii palju, et Teatriühing sai uue sekretäri – E. Toona.⁷ Kujutan ette Teie nägu, kuid teist valikut polnud. Draamateatris tuli välja "Lutikas"⁸ ja küsib kangesti DDT pulbrit. Ja on veel muidki lõbusaid lugusid kirjanike ringist, kellel oli hiljuti lepitamisaktatsioon H. Siimiskeri Tammsaare-monograafia arvustajaga.⁹ Käed jäid siiski andmata (küsimus polnud teps mitte Siimiskeris, vaid üldises suhtumises Kirj. Liitu).

Klatš klatšiks ja nüüd mõni tõsisem sõna. Too konverents¹⁰ toimub 19. skp. ja oleks vaja kõige lähemal ajal Teie ja Panso teese¹¹

¹ Teatriteadlane Lea Tormis, kellelt leidub Irdi fondis sama kuupäeva kandev kiri, kus on samuti juttu ühisest kirjajutamisest.

² Romulus Tiituse karikatuur Irdist.

³ Evald Kampus, tolleaegne Vanemuise kirjandusala juhataja.

⁴ Viktor Maamägi, tollane ENSV TA Ajaloo Instituudi direktor.

⁵ Irdi raamat "Tartu Töölisterit" ilmus 1966. a "Eesti teatriajaloo vihikute" sarjas.

⁶ Irdi fondis leiduvad N. Andreseni, V. Hioni, A. Pringi, Õ. Elango jt retsensioonid nimetatud käsitajale, neist osa (sealh ka V. Maamäe arvamus) on lisandunud hiljem, st kannavad hilisemat kuupäeva kui K. Kase kiri. Enamik neist on küllalt tunnistavad ja raamatu ilmumist toetavad. Poleemika areneb peamiselt teemal "kunst versus poliitika", st Irdil soovitatakse pörandaaluse EK(b)P osa Tartu Töölisteris rohkem esile tuua. Samuti esitatakse soovitus kõrvaldada mõne *persona non grata*ks muutunud isiku nimed (Sõtsikov, Köhler), mida Ird pole siiski teinud. K. Kask oma kirjas

(05.09.1961) soovitab Irdil just iseenda rolli enam esile tuua.

⁷ Enn Toona, näitleja ja lavastaja.

⁸ Majakovski näidendi "Lutikas" lavastas Draamateatris 1963. a M. Mering.

⁹ H. Siimiskeri "A. H. Tammsaare. Lühimonograafia" ilmus 1962. a. Esimeseks arvustajaks, keda Kask siin silmas peab, oli Endel Sögel, kellelt ilmus Sirbis ja Vasaras artikkel "Mitte ainult Tammsaarest ja monograafiast", kus ta muu hulgas manitseb Siimiskeri, et klassivõitluse aspekt Tammsaare loomingus pole piisavalt esile toodud, ja esitab muidki ideoloogilisi etteheiteid (SV, 25.01.1963, 01.02.1963). Hiljem ilmusid pädevamad retsensioonid raamatule H. Puhveli (KK 1963, nr 4) ja O. Kuninga (L 1963, nr 8) sulest.

¹⁰ Stanislavski 100. sünniaastapäevale pühendatud konverents "Stanislavski ja kaasaegne teater".

¹¹ Ird esines konverentsil ettekandega "Stanislavski ja lavastaja", Panso rääkis Stanislavski süsteemist ja näitlejatööst.

(lühidalt). Käsikirja-ettekannet aga vajaksime hiljemalt paar päeva enne konverentsi, selleks, et saaks tõlkida (konverents läheb vene keelde transleerituna). Pansolt¹² aga tahaksin teada, kas tal on Knebeliga¹³ juttu olnud. See tähendab, selles mõttes, kuhu ja millal talle meiepoolne väljakutse saata. Oleks hea, kui Panso mulle helistaks, kui tal midagi lähemat teada on.

Sedapsi. Kahtlen väga, kas Te, rahutu vaim, veel haiglas olete, kuid saadame siiski haigla aadressil (mida me hoopiski ei tea, vaid umbes välja mõtleme!). Mul on andmeid, et Te upute haiglas ajalehtede ja ajakirjade virna alla ja olete mõtteid täis nagu koer kirpe.

Tervitan ja ootan eluavaldusi!

K. Kask

Kui võtate vaevaks kirjutada (ja teesid kah), siis saatke kiri aadressil: ENSV Teaduste Akadeemia, Ajaloo Instituut.

■ Moskvas, 28. juunil 1966. a.
Armas Ird,

tuleb niiviisi välja, et kipun Teile jälle kirjutama. Pole midagi teha, siit Moskvast paistab eesti teater paremini kätte. Täna lõppes prof. Gojani¹⁴ juures teatrijalugude¹⁵ arutamine ja lihtsalt on tore kuulda, kuidas "Vanemuine" kipub kaugete kohtade esindajaile keele peale¹⁶. Mul on kahju, et ma ei saa neid ütlemissi jäädvustada ja vabariigis "ette mängida".

Mõte on ikkagi selles, et meie kodune arvustus ei näe vist metsa ja songib puude kallal. Ma mõistan, kuidas see võib närvide peale käia. Ja kõik see algab sellest peale, et enamus meie arvustajaid pole kursis ei Moskva, teiste nõukogude rahvaste teatritega ega välisteatritega. Viga hakkab aga sellest peale, et seda pole meie arvustajailt ka kunagi *nõutud*. See tähendab – asi algab teatricala juhtimisest. Arvustajate "tehnilise miinimumi" nõuded on muutunud ja seda tuleks arvestada.

Mulle paistab, et arvustuse kirjutamine läheb üha raskemaks ja ma tunnetan järjest enam, kui palju rohkem peaks teatrist teadma. Õigemini – teda peaks iga üksiku rakuni

tundma. Sest mulle saab järjest enam selgeks see, kui kerge on noort kunstiidu surnuks lüüa. See on kõige halvem.

Ma ei taha sugugi viriseda. Kuid ma tahan, et meie teater oleks kõige parem teater maailmas. Ja sellepärast on kõige tähtsam *hoida* nende tegijaid. Ma murrin seepärast juba tükk aega pead, kust otsast alata, sest midagi on hästi sassis ja segamini nende peades ja tegudes, kes saavad selle eest palka, et kunsti normaalsele arengule *kaasa aidata* (mitte kaasa segada!).¹⁷

Rääkisin täna Duninaga.¹⁸ Ta sõidab Teile käsikirja¹⁹ asjus Leningradi. Kas ei sobiks illustreerijaks-kunstnikuks Edgar Valter? Soovitsin talle teda.

Olen 1.–5. juuli vahel Tallinnas. Siis sõidan kogu perega Muhusse, kuhu jään umbes 10. augustini.

Tervitab
K. Kask

¹² Panso oli sel perioodil praktiliselt vabakutseline ja lavastas Vanemuises Sophoklese "Kuningas Oidipust".

¹³ Maria Knebel, vene näitleja, lavastaja ja pedagoog, GITise režiifakulteedi professor, Voldemar Panso juhendaja GITises, kõneles konverentsil isiklikest kokkupuuteist Stanislavskiga.

¹⁴ Georg Gojan (Ter-Nikogosjan), GITise professor, NSVL rahvaste teatri kateedri juhataja.

¹⁵ Ilmselt koguteose "Nõukogude draamateatri ajalugu" käsikirja arutelu. K. Kask kuulus sellesse töörühma, kirjutades eesti teatri ajalugu puudutava osa.

¹⁶ Vanemuise teater ja Ird teatrijuhina olid tolleks ajaks N Liidus juba võrdlemisi tuntud. Küllap oli sellele kaasa aidanud edukas esinemine Eesti kunsti ja kirjanduse dekaadil Moskvas 1956, külalisetendused Kiievis 1957, Moskvas Kremli Teatris 1960 ja Leningradis 1965, samuti Vanemuises korraldatud üleliidulised seminarid ning kindlasti ka Irdi isiklikud suhted vene teatritegelastega. Irdi üks programmilisi eesmärke oli ju teha Vanemuisest teater, mis mängib (ja mida tuntakse) territooriumil Saaremaast Kamtšatkani.

¹⁷ Kriitika on suunatud eeskätt kultuuriministeeriumi aadressil. Ministriks oli sel perioodil Albert Laus.

¹⁸ Sofia Dunina, vene teatriloolane ja kriitik, Irdi esimese vene keeles ilmunud artiklikogumiku toimetaja ja eessõna autor.

¹⁹ Jutt on Irdi raamatu "Postarajemsja pojmat' tšudo" käsikirjast, mis ilmus 1967. a Leningradis "Iskusstvo" kirjastuses.

■ Nõmmel, 30. juunil 1967.
Armas Kaarel Kirillovitš!

Ma ei tea, kas Teil sellest kergem on, kuid ma muretsen ikkagi Teie pärast, unustan ja kaotan asju edasi. Avastasin täna, et Te meenutate mulle kusagilt otsast Kihnu Jõnni, niisama inimlikku ja väsinut, kui see sõge inimene janu pildis. Mis siis ikka, ma ei sõidigi sellele muretsemisele vastu, seni kui Te Santose sadamasse välja jõuate.²⁰ Ja lõppudelõpuks on mul selleks õigus, sest olete ju Teiegi minugi õpetaja number üks (mitte üksnes Hermakülale²¹).

Lähen praegu Kampusega kohtama ja pistan kirja tema kätte. Ta on siiski ääretult tore, tagasihoidlik ja aus inimene. Mis sellest, et Teie temperament temaga alati kokku ei käi.

Tahtsin Teile veel ütelda, et näen Teid millegipärast 1941. a. suve valgusel²² ja mul on alati olnud tunne, et kui mu kõrval on üksainus Ird, siis ma võin minna peaga vastu müüri või olla vastamisi terve armee lollidega ja ma jään püsti. Kirjutan nii, sest mõtlen nii. Teie ei tunnista mõistust üksinda, olgu siis, et see kõik on ka kusagil minu alateadvuses, asukohaga kopsude ja soolikate vahel.

Kas see on rütmi vaheldus, kui lisan nüüd siia otsa – kuulen Teie ühte viimast lauset telefonist – "ummistus on liiga kaugele läinud". See pole võimalik! Ma ei saa Teile miskit nõu anda, kuid ma tunnen endas hirmsat protesti, lausa mässu kõige selle vastu, mis Teid väsitab ja vaevab.

Ma jään Teid kaugusest luurama ja kui Teil peaks mind tarvis olema, siis olen nagu sõdur (vabatahtlik) Teie käsutuses. Ja praegugi võiks pool Eestimaad marmasid pead vangutada –

lökkasin lastele kirjutamise homseks, sest pidasin Teid täna olulisemaks.

Ikka seesama
K. K.

■ Tallinnas, 17. aprillil 1968.
Armas Öörd!²³

Tallinnas on vahepeal niipalju jubedaid asju juhtunud, et ma kahtlen, kas kunstiga tegelemisel inimese kasvatajana üldse tagajärgi saab olla. Enne tuleb vist inimloomad lihtsalt taltsutada, kui mingi tunnete kasvatamine saab alata. Tallinnas tapetud väike tüdruk on mul pidevalt silme ees ja mu peaju töötab nagu kohtujuurdleja. Lihtsalt alateadlikult.

Sa ütlesid kunagi, et ei vihka midagi maailmas nii nagu halba teatrit. Ma tunnen, et ma muutun tigidaks ja süngeks inimeseks, kui mulle pakutakse lavalt purgikompekke sama imala limonaadi soustis. Elus aga toimuvad vapustavad tragöödiad, samal ajal kui paksud mehed kahe käega oma toolidest kinni hoiaavad.

Ja siis leian endale lohutuse, et kusagil on mürisev ja müristav Ird. Annaks taevas, et ta heaks inimeseks ei muutuks! Noh, aga üldse tahtsin ütelda mõned sõnad oma "ajaloo"²⁴ kohta. Kuulen kõikide lehekülgede tagant Sinu prahvatavat "vaat kus loll!" ja "jama"! Ja võib-olla (õigemini päris kindlasti!) poleks kogu seda lugu sündinud, kui ma poleks hakanud kunagist algust "ümber lavastama". Ja üldse hakkasin nägema selle perioodi teatrit teistsuguse pilguga – see on ju ühe rahvuse mee-leheitlik ja lakkamatu võitlus oma kultuuri eest. *Õiguse* eest kunsti teha! Tõelise kunsti sünd tuleb alles hiljem. Seetõttu on nad tõe-

²⁰ Kas peab K. Kask Santose sadamasse jõudmise all silmas Vanemuise uue teatrimaja valmimist ja sellele kaasnenu pingelist tööperioodi või abstraktsemaid eesmärke, on raske öelda.

²¹ Evald Hermaküla, kes õppis 1961–1965 Vanemuise lavakunstistuudios ehk nn Irdi I stuudios, on mitmel pool nimetanud Irdi oma ainsaks või peamiseks õpetajaks. Sellekohaseid kinnitusi võib leida ka Hermaküla kirjades Irdile, mis samuti asuvad EKLAs Irdi fondis (KM EKLA, f 307, m 12:34).

²² Karin Kask vihjab siin ilmselt Irdi mälestustele aastatest 1941–1942, mille käsikirja ta on äsja luugenud. Käsikiri koos Kase märkuste ja kommentaaridega leidub Irdi fondis (f 307, m 57:13).

²³ Öördi nimi tuleb Kase kirjades kasutusele 1967. a. Keegi olevat Irdi nime mingil rahvusvahelisel üritusel nii hääldanud. (K. Kase suulised andmed)

²⁴ K. Kask uuris sel perioodil eesti teatriloo kõige varasemat perioodi, tema raamat "Teatritegijad, alustajad. Eesti teatrilugu 1917" ilmus 1970. a.

poolest alustajad. Kui Belinski küsis kunagi (1838) ühes oma kirjutuses "Teater! Kas te armastate teatrit nii nagu mina?" Jne. Siis ma arvan, et kõik meie teatritegijad armastasid teatrit pisut rohkem kui Belinski. Sest sel ajal, kui Belinski teatri kohta küsis, said eesti talupojad mõisatallis kere peale. Mahtra ja Anija veri ning vitsad olid veel ees!

Ühesõnaga, ma ei pea selles perioodis kõige tähtsamaks seda, mis sündis lava peal, vaid seda, kuidas *üldse sai võimalikuks*, et laval midagi võis toimuda. Sellega seoses olen suure lugupidamisega suhtunud dokumentaalsesse materjali ja andnud suhteliselt palju ruumi tsitaatidele. Ja ma ei usugi, et minu sõna suudaks tolleaegset aega täpsemini väljendada.

Kogu selle töö olen mõttes Sulle pühendanud. Miks? Sellepärast, et

1) Menningust hakkasid esimesena lugu pidama Sina!

2) Wiera päästsid tänasele liistule tõmbamisest Sina!

3) Ja kogu ajaloo ettepoole nihutamise autoriks olid ka Sina!

Nii et tuleb välja, olen Sinu mõttele kogu aeg järele tõnksanud. Ja kui Sa ka seekord kõik segamini peksad, siis teen veel kolmanda variandi – nii nagu on kombeks "Vanemuises" otsast peale hakata.

Aga Kirjastuse ("Eesti Raamat") jaoks tee, palun, üks paber,²⁵ sest kavatsuste kohaselt peaks ta 1969. aasta plaanis olema. Ja kui päris otsast peale ei tule hakata, siis võib loota, et toimetaja temaga lähemas tulevikus (pärast minupoolseid lõplikke parandusi) tööle saab hakata.

²⁵ Siseretsensioon käsikirjale.

²⁶ Läbi viima ankeetküsitlust publiku struktuuri uurimiseks.

²⁷ Karin Kask hakkas esimesena Eestis kasutama teatriteaduses matemaatilisi meetodeid, uurides publiku struktuuri. Ta oli teatrisotsioloogilise suuna rajaja eesti teatriteaduses, avaldades sel teemal hulgaliselt kirjutisi ja koos L. Vellerannaga raamatu "Inimesed teatrisaalis" (1980, sama ka vene ja saksa k). Üks esimesi selleteemalisi artikleid, kus Kask ankeetküsitluse kokkuvõtteid ja järeldusi esitas, oli "Meie teatripubliku struktuurist, uurimusest tema enese osavõtul" – Sirp ja Vasar 22.08.69; 29.08.69; 05.09.69.

Kui Sa oled lugemisega lõpuni jõudnud, võiksid mulle helistada!

Tervitades –
Angele-kandidaadi
teaduslik juhendaja –
eks ole naljakas!
ellik –
Sinu isiklik igavene
piksevarras –

K.

Nagu Sa näed, on kirjalik jutuajamine mu sünget meeleolu leevendanud. Pärast mai-pühi tulen Tartusse üliõpilasi intervjuerima!²⁶ Kõik. Jutt on otsas.

K.

■ Üks vana-aasta kiri, mis on kirjutatud uue aasta esimesel päeval 1969.

Kallis Öörd, oleksin Sulle niikuinii kirjutanud, ka ilma Sinu häält kuulmata. Olen Sind jälginud televiisori ja raadio teel. Pole viga! Sa oled siis kõige normaalsem, kui oled nagu akvaariumi-kala kõigi vaadata-kuulda. See vesi sobib Sulle kõige rohkem.

Minu kiri on see kord matemaatiline. Sa muidugi ei tea tuhkagi, kui hea sõber võib olla tark masin, mis annab Sulle vastuseks igasuguseid protsente ja muid vigureid ja ei eksi kordagi. Ta on kannatlik ka siis, kui oled räpakas ja söödad talle sisse lollusi. Kogemata muidugi. Nii olen ma rehkendanud protsente ja protsente meie teatrite külastatavuse kohta ja kogu see värk on niisama põnev nagu sügisel õunte korjamine. Minu ees on seitsekümmend viis lavastust ja 25 tuhat ankeeti.²⁷ Ja rahva nägu paistab imetoredasti välja. Muidugi, Sulle ei tule sealt midagi uut, ainult matemaatiline kinnitus Sinu praktilisele mõistusele ja teatripraktikale. Kuid Sa oled ju ka ainus inimene, kelle pea selles suunas töötab ja kogu see asi on üldse Sinu süü, et ma selle rehkendamisega tegelen. Mõtlen ise, milline küll oleks olnud mu elu ilma Sinu piitsata. Kui Sa elus muud teinud pole, siis ühe teatri-

Kaarel Ird A. Kitzbergi "Rätsep Öhu" proovis Moskvast 1967. a. EKM EKLA, B-196:37

närija oled Sa korduvalt üles keernud, seal, kus tal enesel mõistust ei jätkunud. See on muidugi hiigla lollus, mis ma kirjutun, sest ma sean Sind vaikselt Menningu kõrvale ja Sinu hunnik on suurem. Ma pean Sind jagama kahte suurde lõiku, et Sulle Sind ennast selgitada. Oletagem, et esimene neist on A, mis sisaldab endas Irdi kui sügavalt humaanset inimest, tarka, elunähtuste üle juurdlejat, dialektikut ja marksisti, antiväikekodanlast ja antišovinisti, "ei"- ja "jaa"-meest, kellele midagi pole ükskõik. Kes mõistab oma vaenlast ja ei mõista oma sõpru, kui need lollusi teevad. Ühesõnaga kullatera, kelle pärast on hea elada. Kuid seda A-d ei näe korrapealt, ta on tihtipeale sügavale peidetud, südamesoppi ja -põhja, kus ta vaidleb Ird-B-ga. B on egotsentriline, kannatamatu, lollusevihkaja, kärtspõmm ja halastamatu hävitustulega. Ka see pole tavaline. Sellest kahest ebatavalisest pooldest on saanud kokku selline eksemplar, nagu Sa oled, ja see kuulub kindlasti kogu inimsoo erandlike nähtuste hulka. Niisamuti nagu Pliuhkami suur nunn. Matemaatiliselt võiks Sind väljendada

$\frac{B}{A} = \text{Ird (st. Sinu mõistmise-hindamise indeks e. suhte arv!)}$

Seda matemaatilist tehet ei tee aga kõik ja seetõttu on Sul vaenlasi ka nende hulgas, kellele Sinu A on lähedane. Sa hoiad teda varjus ja Sul on ükskõik, kas seda avastatakse või mitte. Sest Sulle on tähtsamad muud asjad. Ja teinekord tekivad Sul konfliktid ka nendega, kes Sinu A-d armastavad, kuid B-d välja ei kannata. Ja mul on seda valus näha. Ja küllap Sul seda juhtubki vahel teatris.

Mis puutub ministeeriumisse, siis nad pole vist Sinu üle kunagi tõsiselt mõtelnud. Seda lihtsalt sel põhjusel, et kõigile pole antud mõtlemisvõimet ja asju sügavuti näha. Plaanitaitmine asendab muret rahvusliku kultuuri eest. Ja mul on kahju, tõsiselt kahju, vahel vihagi, et Sinu energia kulub sinna, kuhu teda kõige vähem vaja on.²⁸

²⁸ Sellest, kui palju energiat Ird jt toleaeegsed teatrijuhid pidid kulutama kõikvõimalike bürookraatlike nõmedustega võitlemiseks, võib saada aimu, kui vaadata Irdi fondis leiduvaid NSVL ja ENSV kultuuriministeeriumi ja nende allasutuste suuniseid, käskkirju ja otsuseid, (*järgneb lk 118*)

Kaarel Ird vabaõhuetenduse proovil
[1960ndatel]. EKM EKLA, B-196:3

Kaarel Ird oma 70. sünnipäeva konverentsil
1979. a sõna võtmas. EKM EKLA, B-196:15

Kaarel Ird 1970ndatel. EKM EKLA, B-196:10

Sul on muidugi üks põhiline viga: Sa hindad inimesi enda järele. Kullake, Sa nõuad eeslilt seda, mida suudab hästitreenitud traavel. Eesel ei hakka aga paremini jooksmas, kui ta naha peale saab, vaid muutub teinekord lootusetult tõrksaks ja teda tuleb veeloomade killast hoopiski maha kanda.

Mina aga mõõdan kõike Sinu järgi. Nahutan isegi oma aspirante põhimõttel – annet võib vähem olla, kuid tööd rühmata peab suutma. Ja küllap see on Sinu süü, et ma hindan inimesi selle järele, kuidas nad suudavad teha kõige lihtsamat, tüütumat ja mustemat tööd. Ja küllap seegi on Sinu süü, et märkasid lastenääripuul käies, kui tähtsad on teistele emadele nende lapsed ja kui vähe mina omadele suudan aega kulutada.

Jätan kohe selle jutu, sest see muutub juba epistli-lugemiseks. Tahan vaid öelda, et A ja B kõrval on olemas veel Kolmas Vasikas ja Ilutünn, kellele mõeldes muutub elu ilusamaks ja tuju paremaks. Olen veendunud, et hea tuju tõrjub eemale väsimuse ja annab hiiglajõudu, sellepärast aitäh mõlemale.

Tean, et Sullegi on tarvis head tuju ja rahulikkust meelt. Sõgedast Irdist poeb siis välja ilus inimene. Niisugusena Sa meeldid mulle veel eriti. Ja mul on mure, et just see jõududev hea tuju Sul sageli puudub.

Võin Sulle ütelda, et kirjutasin tõepoolest "Sirbile", et pean oma mõõdunud aasta suuri-maks teatrisündmuseks "Tuhkatriinu" eten-

dust "Vanemuises". Glavlit olevat välja võtnud.²⁹ Mulle pole see tähtis. Minult küsiti ja ma vastasin oma südametunnistuse järele. Kogen aga päevast-päeva, et "Tuhkatriinu" peremehi on kurvastavalt palju meie intelligentsi hulgas.

Olen vaimustatud Ernesaksast.³⁰ Mul tekis tunne, nagu oleks Carl Robert Jakobson meie inimeste hulgast läbi käinud. Ja sealt hakkas mulle kärbes pähe: mis siis, kui Ernesaks teeks viisid Jakobsoni imetoredatele kirjadele, mis leiduvat Kirjandusmuuseumis.³¹ Sellest võiks saada dramatiseeritud tsükkel. Ja äkki sobiks "Vanemuisele" juubeliaasta-päevaks.

Kas Sa "Vanemuise" lippu vaatasid muuseumis?³² Muidugi mitte. Sest millal pidi Sul selleks aega olema.

Pean nüüd lõpetama. Loodan, et kiskusin Sind vähemalt viieks minutiks eemale pahan-davatest mõtetest. Sõidan 8-ndal Otepäälle, kõik pabulad kaasas, et neile Eestimaa geograafiat ja suusatamise kunsti õpetada. Tagasiteel tuleme Tartust läbi. Annan endast märki, kui täpsemalt marsruut selgub.

Ikka seesama Piksevarras,
hiigla-külm ese (!)
K.

(järgneb) **T**

mille eesmärgiks oli teatreid n-ö õigel ideoloogilisel kursil hoida. Omaette peatükk on Irdi kirjavahetused võimukandjate ja parteifunktsionääridega.

²⁹ Paul-Eerik Rummo "Tuhkatriinumängu" lavastas Vanemuises 1968. a Evald Hermaküla. See oli noore režipõlvkonna poolt algatatud teatriuuen-duse olulisi lavastusi. Erilise aura lisas lavastuse-le see, et tollane ENSV kultuuriminister Laus peatas selle proovid. Väljakuulutatud esietendus jäi ära, mispeale toimus üliõpilaste protestiaktisioon keelajate vastu ja "Tuhkatriinumängu" kaitseks. Teatavasti oli nõukogude aja teatri üks olulisi võ-lusid publiku jaoks n-ö ridade vahelt tõerääkimine, mitmeti tõlgendatavad alltekstid jne. See oli balansseerimine lubatava ja keelatu piiiril, mida nautisid nii laval kui ka saalis viibijad. "Tuhkatrii-numäng" oli üks neid piiripealseid lavastusi. Kui-gi näidend jõudis keelamistele vaatamata mõne aja

pärast, 1969. a algul siiski lavale, püüdis glavlit selle kohta positiivsete arvamuste avaldamist siiski takistada, nagu K. Kase kirjast nähtub. Tegemist on Sirbi ja Vasara küsitlusega "Milline teos (sündmus) kirjanduse, kunsti, muusika, teatri, filmi jne vallast jättis Teile 1968. a kõige tugevama mulje? Ja miks?" 1968. a 27. detsembri SVs on ära trükitud 67 inimese lühivastused. K. Kaske nende hulgas pole. Samuti pole üheski vastuses mainitud "Tuhkatrii-numängu". Teatud määral on see muidugi ka põh-jendatud, sest ametlik esietendus polnud ankeedi ilmumise hetkel veel toimunud.

³⁰ Ernesaksal oli 12. detsembril 1968 60. sünni-päev.

³¹ KM EKLA, f 47. Teadaolevalt pole see idee siiski teostunud.

³² Jutt on 1865. a pärinevast Vanemuise lipust Teatri- ja Muusikamuuseumis.